

ÚS I POBRESA

SALVATORE TEDESCO

Universit  degli Studi di Palermo

En aquestes breus notes m'agradaria intentar esbossar una de les vies de recerca més interessants del pensament italià contemporani, tant riques en referències històriques com obertes a alguns dels temes més sensibles del nostre temps.

Debatuda de la manera que veurem a continuació per alguns dels protagonistes m s llegits i traduïts del pensament italià contemporani a escala mundial, com Giorgio Agamben i Paolo Virno, la relació entre pobresa i  s  s, de fet, un tema que s'endinsa profundament en el pensament medieval, i en particular en aquell que es troba a cavall entre la reflexió artística, el pensament religiós i la política. I la raó s'entén fàcilment, ja que es tracta de la q estiu de la relació entre pobresa, pregària, treball i actuació en comunitat en la tradició franciscana, i amb les indicacions que provenen del pensament franciscà per a l'Església en el seu conjunt i per a la *Civitas Christiana*.

No és, doncs, d'estranyar que aquesta tem tica hagi estat constantment present en la tradició historiogr fica que ha intentat fer front a aquell difícil fenomen que s'anomena est tica medieval; val la pena recordar que, amb els estudis de De Bruyne dels anys quaranta (E. De Bruyne 1946: * tudes d'esthétique médiévale*, vols. 1-2, Paris, Albin Michel, 1998), va ser novament un italià, Umberto Eco, qui va do-

nar un gran impuls a aquestes obres (ara a U. Eco, *Scritti sul pensiero medievale*, Milà, Bompiani, 2012). El seu treball ha estat seguit per nombrosos autors, entre els quals cal recordar almenys els estudis decisius de Jérôme Baschet i Olivier Boulnois (J. Baschet, *L'iconographie médiévale*, París, Gallimard, 2008; O. Boulnois, *Au-delà de l'image. Une archéologie du visuel au Moyen Âge (ve-xvie siècle)*, Paris, Editions du Seuil, 2008), que permeten entendre alhora el caràcter actiu de les imatges medievals i la seva rellevància per al context social, i finalment els d'Amalia Salvestrini (A. Salvestrini, *L'artefice nel pensiero francescano*, Milà, Milano UP, 2023).

El tema comença amb el mateix sant Francesc i amb els grans teòrics del pensament franciscà –com Pere Joan Olivi i el seu *De usu paupere* (edició moderna Olschki, Florència, 1992)– precisament en relació amb la necessitat de pensar *alhora* l'ideal i la pràctica de *la pobresa* i fer *ús del món*, que en conjunt implica tant l'activitat laboral (i, per tant, l'ús de béns terrenals, del món que ens ha donat el Creador) com la construcció de la comunitat entesa com a comunitat de pregària i com a comunitat política.

És precisament fent referència a aquest complex problemàtic que Giorgio Agamben (en un ric marc teòric que inclou el concepte d'*immanència* de Deleuze i la reflexió de J. L. Nancy sobre la *comunitat inactiva*; vegeu G. Agamben, *Altissima povertà*, Vicenza, Neri Pozza, 2011; Ídem, *La potenza del pensiero*, Vicenza, Neri Pozza, 2011) insisteix en el caràcter «expropiatiu» de la pobresa per als franciscans i en el rebuig de qualsevol *animus possidendi*; el franciscà farà ús de les coses del món sense plantejar-se mai posseir-les, d'acord amb el passatge de sant Pau (1Co 7, 29-31) segons el qual, en *el temps* [que] *s'acaba*, el creient haurà de viure de manera que no estigui lligat al món: «Els qui ploren, com si no ploressin; els que estan contents, com si no ho estiguessin; els que compren, com si no tinguessin

res; els qui treuen profit d'aquest món, com si no en tra-guessin gens. Sapigueu que aquest món passa». Igualment important, per Agamben, és la referència a la crítica de la voluntat feta pel sant d'Assís, segons la qual el pecat original consisteix precisament a *apropiar-se* de la pròpia voluntat.

El que d'aquesta manera es perfila –observa Agamben– no és una doctrina (que de fet sempre roman aliena al discurs franciscà), sinó una forma de vida. Per Agamben, és la forma de vida extrema d'Occident: «La *pobresa més alta*, amb el seu ús de les coses, és la forma de vida que comença quan totes les formes de vida d'Occident han arribat a la seva consumació històrica» (G. Agamben, *Altissima pover-tà*, *op. cit.*, p. 175).

El vincle entre l'ús i la pobresa es dibuixa, doncs, per Agamben com un «poder pur que es conserva sense actuar» (G. Agamben, *La potenza del pensiero*, *op. cit.*, p. 396), i aquesta forma de vida extrema, o per dir-ho en un sentit més estricte, aquesta potència del pensament que es fa visible quan cada forma s'ha consumat, Agamben la confia a la comunitat política.

L'encreuament de l'experiència franciscana porta, doncs, Agamben a dos resultats, sobre els quals val la pena reflexi-onar: d'una banda, s'arriba de fet a la idea d'una comunitat *de pensament* (probablement seria incorrecte dir «fundada en el pensament») que rebutja l'acció, que de fet es caracteritza precisament per la subtracció de l'actuar. Tanmateix, això condueix –i aquí hi ha el segon resultat– al veritable nucli de la posició d'Agamben, és a dir, el contrast entre la *potència i la forma*: la potència de la comunitat inactiva no-més es manifesta quan totes les formes de vida a Occident s'han consumit, només quan la forma s'ha esvaït en funció d'una potència que és alhora immanent a la vida mateixa (segons la lliçó de Deleuze) i, tanmateix, no objectivable en les formes.

Des d'aquest punt de vista, res és més lluny de la posició d'Agamben que les idees expressades per Paolo Virno en les seves reflexions decisives sobre l'*ús de la vida* (P. Virno, *L'idea di mondo. Intelletto pubblico e uso della vita*, Macerata, Quodlibet, 2015): segons Virno, l'ús constitueix «l'activitat bàsica de la qual sorgeixen tant la producció (*poiesis*) com l'acció política (*praxis*)» (*ibid.*, p. 157). En altres paraules, l'ús constitueix kantianament la *condició de possibilitat* del produir i d'actuar, però una condició que s'experimenta precisament en el seu *fer-se* efectiu.

Crec que és evident la rellevància estètica d'aquesta caracterització. Si intentem, tanmateix, d'explicar breument les implicacions i les circumstàncies, podríem dir que *l'ús (pobre) com a premissa per produir i actuar és la condició de possibilitat estéticocontemplativa que es retroba en el peculiar fer/actuar artístic, i que està acolorit per una connotació ètica que precedeix qualsevol efectiva determinació metafísica o cognoscitiva*.

Portada la qüestió en aquest terreny, l'entrellaçament d'ús i pobresa no ens presenta en absolut una comunitat «inactiva», ni el poder del pensament s'expressa (hegelianament?) a través de la consumació històrica i després de l'esgotament en la immanència de viure en totes les formes.

Al contrari: la comunitat traurà de l'*anticipació estètica* de l'acció productiva i política les dinàmiques formatives de l'actuar concret conegut, laboral, polític, retrobant precisament en aquest *ús formatiu estètic* la matriu operativa i de valor de la pròpia vida comunitària.

L'ús, diu Virno, és sempre «adjacent, col·lateral, susceptible de fricció» (*ibid.*, p. 155); és a dir, no té com a resultat la decisió d'un subjecte que domina un objecte al qual s'oposa; al contrari, implica proximitat, reciprocitat: «La cosa usada retroactua sobre l'ésser viu que la fa servir, transformant la seva conducta» (*ibid.*).

L'ús del món no és ni tant sols, en aquesta perspectiva, una possessió sense residus, sinó que s'obre a la *cura de si mateix*, que correspon íntimament a aquest ús. La vida, diu encara Virno, «és, al mateix temps, *activitat d'ús* [...] i *una cosa usable*» (*ibid.*, p. 170).

En aquest sentit, la potència serà sempre *potència formativa*, que certament no es pot resoldre sense residus en cap forma concreta, que no es redueix a «*idolatriar*» cap imatge concreta, sinó que sempre és capaç de treballar *a través de* les formes, precisament en aquell marge d'ulterioritat que existeix en el procés formatiu entès així.

La condició contemplativa però no «*inoperativa*» de l'ús entès d'aquesta manera adquireix un relleu particular en el nostre temps davant els reptes ecològics. Aquesta condició contemplativa com a «*premissa d'actuar i de produir*» esdevé, per tant, una voluntat d'assumir responsabilitats davant la relació entre el jo, la comunitat humana i el món, i troba un camp d'investigació efectiu precisament en les diferents formes historicoculturals de la vida de les comunitats humanes i en la seva relació amb el planeta i els diferents ecosistemes.

Una extraordinària «*experimentació*» contemporània del que s'ha dit es troba en el treball sinodal sobre l'Amazònia promogut pel papa Francesc a través del Sínode especial per a l'Amazònia del 2019 i a través de l'Exhortació Apostòlica Postsinodal *Querida Amazonia* (Francesco, *Querida Amazonia*, Venècia, Marsilio, 2020).

Aquí em limito a indicar amb tota brevetat tres elements de la reflexió del Papa que ja ha escollit en el nom la referència a la lliçió franciscana:

Logos poètic. La reflexió sobre les condicions de l'Amazònia es desenvolupa mitjançant una varietat de dades i eines (investigacions sobre la condició eclesial, però també investigacions sociològiques, econòmiques, etc.). Entre els diferents instruments destaca, també en les cites esco-

llides pel Sínode i de Francesc, la referència a la saviesa dipositada en la poesia; sobretot, en la poesia popular.

Somni ecològic. Les peculiars condicions de l'Amazònia s'investiguen amb l'objectiu de construir una forma de convivència entre les comunitats humanes i el medi bi-òsific, trobant en l'experiència dels pobles indígenes un model, i en les temàtiques ecològiques, un suport científic i projectual molt fort.

Inculturació. Precisament per això, tant la reflexió ecològica com, sobretot, la reflexió eclesial (litúrgia i formes d'espiritualitat) troben la seva connexió ineludible en les *formes culturals concretes de les poblacions autòctones*. Molt lluny de la idea d'un poder de pensament que es basa en la *consumació històrica* de les formes de vida, la lectura sinodal es basa, en canvi, en l'obertura de la responsabilitat a la pluralitat de les comunitats humanes, a la seva història, al seu coneixement dipositat en les formes de vida i en les formes del saber poètic.